

LESSEBO KULTURSTIG

Lessebo kulturstig går igenom ett område ganska nära sjön Län. Huvuddelen av området är i dag bevuxet med tall och gran, men här finns också lövskog, odlade områden, igenlagda åkrar och ängar. Du följer under din vandring en märkt stig. Du kommer att träffa på skyltar som talar om vad som skett under svunna tider.

Välkommen till Kulturstigen i Lessebo

Skylt 1

Elverket

Stigen är ca 7 km lång och tar omkring 2 timmar att gå. Den är markerad med vita ringar på träd och stolpar. Naturligtvis kan man gå delar av stigen och få en god behållning av promenaden. Stigen går genom beteshagar och skogsterräng. Den visar hur människorna använde ett landskap som ursprungligen var täckt av skog, men som bit för bit förändrats.

Stigen går genom marker där människor började slå sig ned redan under yngre stenåldern. Under järnåldern ökade aktiviteterna påfallande. Man odlade större områden och lade hindrande stenar i stora rösen. Flera hundra av dessa kommer du att möta på din vandring. Man tog upp järnmalm från Läen och tillverkade nya och mera effektiva redskap. Du kommer också att finna spår av den tid då Lessebo hade ett järnbruk och tog råvaror för produktionen från skogarna kring bruket. Rester av de brukstorp med åkrar, ängar och hagar som fanns i skogarna kommer att göra din vandring spännande.

Längs stigen finner du 25 skyltar med text och kartor som ger dig viktig information.

Skylt 2

Visste du att detta kallas stentorg?

Under andra hälften av 1800-talet rensades åkrarna både från stenar och stenrösen. Stenarna kunde antingen läggas upp i långa murar, köras ut på sjöarnas isar för att sjunka till botten då våren kom eller också läggas på marker där ingenting kunde odlas.

Så har skett här. I ett sankt område har stenarna tippats av och bildar nu vad man kallar ett stentorg. Dessa är ganska vanliga i närheten av stora gårdar.

Skylt 4

Stockholmshagen

På vägen hit har du passerat en mängd odlingsrösen. På höger sida har du resterna av den stenmur som en gång skilde inägor och utägor. Inägorna ägdes individuellt av varje gård, medan utägorna i allmänhet var gemensamma för samtliga gårdar i byn. På inägorna skördade man spannmål, rotfrukter och hö till vinterfoder. De var grunden för gårdens välstånd. Det var skörden på inägan som avgjorde om människorna skulle få äta sig mätta eller om de skulle svälta under missväxtens år. I det förindustriella samhället brukade missväxterna återkomma vart fjärde år och de verkliga nödåren vart tionde.

Gårdarnas användning av den gemensamma utmarken reglerades före Laga skifte av socken- eller bystämman och detta fungerade i allmänhet väl.

På utägorna gick byns djur på bete. Härifrån tog man virke till husbygge och hägnader men också ved för uppvärmning av bostäder. Man kolade i resmilor för att få kol till de små blästerugnarna och smedjorna. Den svedjade marken på utägorna gav rovor och råg.

Skylt 5

Lessebo utmark blir en del i en lång utvecklingskedja

Skogen och utmarken blev viktiga under 1600-talet. De småländska böndernas kol och malm blev den första länken i en handelskedja som började med milor och malmsjöar och som via järnbruken och utskeppningshamnarna slutade på den europeiska kontinenten.

När Lessebo järnbruk anlades 1658 betydde detta en ny exploatering av utmarken. Masugn och hamrar behövde kol för att förvandla den malm som togs från sjöar och myrar till smidbart järn och redskap. Bönderna började nu att kola

i stora resmilor. Kolen lastades i stora korgar- kolryssar- som stod på slädar dragna av oxar. På vintervägar kördes de genom skogarna fram till brukens masugnar och hamrar. Malmen togs som regel upp på vintrarna genom vakar i isen. En del av betalningen till de råvarulevererande bönderna utbetalades i form av smidesjärn, gjutgods och redskap. I många fall sålde bönderna dessa produkter vidare. Det var inte heller ovanligt att man fick betalt i livsmedel.

Skylt 6

De första odlingsrösen

Till höger om stigen ser du några låga odlingsrösen. Ett ligger mitt på stigen. Om du går in i den uppväxande skogen till höger finner du ytterligare ca 50 rösen. Med all sannolikhet är de från järnåldern och ingår i ett system av rösen från Emborås i öster till torpet Linneberg i väster. (Se kartan) Sammanlagt är de mellan 700 och 800 och tyder på omfattande men också långvariga odlingar. Du får veta mera om dem när du kommer till skylt 7.

Skylt 7

Milbottnar och kolarkojor

Skogarna kring Lessebo är fulla av milbottnar och kolarkojor. Alldeles bakom dig har du en botten efter en mila. Den ser ut som en cirkelrund upphöjning. Innan kolningen började måste man bygga en koja där milvaktaren skulle bo under kolningsperioden. Här kan du se en restaurerad eldstad men även kojans halvcirkelformade grund. Till kolningen använde man årsgammalt virke av barrträd. Ofta brukade man samma milbotten flera gånger eftersom marken fått en ”brandskorpa” som hindrade luften att komma in i milan. Man ställde virket tätt utan luftfickor och täckte över milan med mossa och granris för att inte stybben som lades ovanpå skulle rasa ner i milan. När täckningen var avslutad tändes milan. Kolningen tog som regel tre veckor. Passningen av milan var mycket viktig. Den fick inte ”slå”, dvs brinna upp. Skickliga kolare kunde höra om något var på tok. När milan kolat färdigt fick den stå och kallna i några dagar innan den revs, ett hårt och ibland mycket farligt arbete. Timmarna var dryga i ensamheten. Enligt folktron visade sig övernaturliga väsen som kunde hjälpa kolaren men även förstöra allt för honom. Ibland trodde han sig se skogsrået – framifrån en mycket vacker kvinna men med ihålig rygg.

Skylt 8

Fiskdammarna

Här byggdes i slutet av 1910-talet två dammar för uppfödning av ädelfisk, vanligen karp. Du ser dammarna på ömse sidor om vallen rakt framför dig. Det var konsul August André, ägare av Lessebo gård, som ville pröva nya vägar inom den småländska fiskeodlingen.

Vattnet leddes hit via handgrävda kanaler. Vid mitten av 1930-talet började emellertid dammarna att växa igen och förslyas samtidigt som vattentillförseln inte fungerade tillfredsställande. När du går över vallen till andra sidan av dammen ser du resterna av den gamla dammluckan.

Skylt 9

En gåtfull del av stigen

På båda sidor om denna stig, som går från torpet Linneberg på andra sidan vägen mot Kosta till resterna av torpet Nyäng ligger ett stort antal milbottnar, men även en mängd stora odlingsrösen. Alldeles bakom skylten har du ett sådant. De vittnar om att någon gång har här funnits permanenta odlingar. De kan inte vara lagda av torparna, då bägge torpställena ligger för långt bort från rösena. Man har inte heller hittat några åkrar som kunnat kopplas samman med rösena. Med stor sannolikhet ingår dessa rösen i en stor odling som funnits från Emborås i öster till Linneberg i väster. Den brukades förmodligen under sen järnålder 700 – 1000 e Kr. Fynd av kol under rösena, som tidsbestämts, tyder på detta. Marken bearbetades med hackor och spadar och åkrarna lämnade inga synliga spår efter sig.

Skylt 10

Torpet Nyäng

Under 1700-talets sista decennier anlade ägaren till Lessebo järnbruk sex torp. Torparna blev en viktig del av brukets samlade arbetsorganisation. De gjorde dagsverken vid bruket, de kolade och de tog upp sjömalm. Men inkomsterna från dessa sysslor räckte inte till att försörja en familj. Därför måste de ha ett mindre jordbruk som grund. Torpet Nyäng brukades ca 150 år under vilken tid åkrar och ängar vidgades. Man hade en oxe, 2-4 kor samt gris och höns. Torpet lades ned i mitten av 1920-talet och sedan planterades skog på åkrarna.

En del av denna är nu avverkad och vi kan se mängder av odlingsrösen men också en stenmur. Flera av rösena har med stor sannolikhet byggts redan under järnåldern. När torparna började bruka jorden i slutet av 1700-talet byggde de i en del fall på de gamla rösena med nya stenar. Du finner rester av boningshus, ladugård och källare. Brunnen, väl stensatt, hittar du ca 50 meter från huset vid stigen mot Emborås. Medan torparen huvudsakligen arbetade på Lessebo bruk skötte hustru och barn de dagliga sysslorna på torpet.

Antingen kan du vandra vidare härifrån mot Emborås, stigens mest intressanta parti, eller fortsätta på den märkta stigen mot Tora göl.

Skylt 11

Odlingsrösen

Vi har nu kommit ett stycke från de åkrar, som torparna på Nyäng odlade. Här möter vi ett röse, som knappast kan tillhöra torpperioden. Det är ganska stort, vällagt och försett med vad man brukar kalla en fotkedja. Med all sannolikhet härstammar det från järnåldern.

I närheten, särskilt på sluttningarna mot sjön Läen, finns ett femtiotal rösen, nu dolda av skogen. Här har en gång funnits ett öppet landskap med åkrar, ängar och hagar i ett system där odlingsperioder omväxlade med trädor. När du vandrat ytterligare några hundra meter börjar du närma dig stigens mest intressanta partier – Emborås.

Skylt 12

Emborås – den stora gåtan

Du har kommit till en punkt på stigen, varifrån man en gång haft en fantastisk utsikt över sjön Läen. Så var fallet under järnåldern i ett landskap med öppna marker och skogsdungar. Det är inte otroligt att man samlats här för överläggningar om gemensamma problem. Gamla traditioner berättar att här fanns en by som ödelades under Digerdöden. Så har förmodligen inte varit fallet, eftersom man inte kan finna några spår efter medeltida åkrar. Undersökningar och tidsbestämningar av de många odlingsrösen du möter när du följer den markerade stigen, tyder på att de lagts upp under sen järnålder 700 -1000 e Kr. Rösen är i allmänhet stora och vällagda, vilket tyder på långvariga odlingar. I några rösen har man funnit slagg efter järnframställning. Men du finner också spår efter senare verksamheter – ett par mycket vackra milbottnar från den tid då man kolade för masugnar och hamrar vid Lessebo järnbruk.

Skylt 13

Rösen och tjärdal nära sjön

Inne i storskogen har vi inte bara sett odlingsrösen utan även milbottnar och spår av kolarkojor. Vi är nu nära sjöstranden, som under järnåldern låg några hundra meter längre ut. Vattennivån har sedan dess höjts över 2 meter. Du ser en rad stora vällagda rösen och där är troligt att det ligger fler på sjöbotten, som fram till 1850-talet var fast mark. Det röse du ser framför dig vid den stora stenen kan mycket väl vara en grav. Lagg också märke till tjärdalen till höger om röset.

Skylt 14

Emborås boplats?

Du har nu lämnat ett område med många och stora rösen och kommit fram till en plats med en rad sins emellan olika stenformationer – rösen, stensträngar, ett par halvmånormiga, och lösa stenar. Två parallella stenrader kan urskiljas. Du kan också finna ett röse som lämnats efter det att man just börjat bygga det. Det går tydligt att se hur fotstenarna placerats så att de bildar en cirkel – en fotkedja. Det är svårt att ge ett korrekt svar på frågan: Vad har denna lokal en gång varit? Vi kan bara hoppas att arkeologiska undersökningar en gång i framtiden kan ge svar på frågan. Till dess får vi låta oss nöja med mer eller mindre troliga hypoteser. Kan vi möjligen ha kommit till en boplats för de människor, som under slutet av järnåldern brukade jorden mellan Emborås och Linneberg? Några uppgifter om att det skulle existerat en senare bebyggelse här finns inte.

Skylt 15

Odlingsröse eller grav?

Du har nu kommit till ett av de största och mest vällagda rösen inom hela det aktuella området. Det är väl avgränsat från omgivande mark och kallmurat. Kan det vara en grav? Detta är långt ifrån otroligt. Ett vanligt odlingsröse hade man knappast lagt ner så stor möda på. Vi börjar nu återfärden mot Nyäng. Till en början går du samma väg tillbaka som du kom. Du följer sedan de vita markeringarna med en liten dragning åt höger. Du möter snart två öppna stenringar med björkar i mitten. Vad detta kan vara vet vi inte. Du kommer också se en sten som kan vara rest. Den är snarlik en av de stenar som bildar den väldiga skeppsättningen, Ales stenar, på Kåsebergaåsen öster om Ystad. Du kommer också att finna en mängd odlingsrösen, många ”slarvigt” lagda. Du passerar på nytt station 11 och går genom storskogen, där du finner både resterna av en kolarkoja och milbottnar. Tillbaka på Nyäng fortsätter du den märkta stigen mot Tora göl. Vill du gå tillbaka till Lessebogärde och Elverket finner du en vägvisare på ”Nyängs parkeringsplats” och du följer sedan markeringarna.

Skylt 16

Tjära till skepp och husbehov

I äldre tider spelade tjäran en stor roll som smörj- och impregneringsmedel. Stubbar och rötter av gamla tallar utgjorde den viktigaste råvaran vid tjärbränningen, som i allmänhet ägde rum på våren – mellan sådden och höskörden.

I en backslutning grävdes en tjärdal, ca 15 meter lång, 2 meter bred och 1 meter djup. Den avslutades med det så kallade karet där tjäran samlades.

Stubblagret tändes vid den övre delen av dalen. Med en blåsbälg tvingade man in elden i stubblagret. En bränna tog ca 3 dagar och kunde återupprepas flera gånger. Den lämnade ca 1200 kg tjära och som biprodukt 70-80 hl kol.

På samma sätt som under kolningen återanvände man de gamla tjärdalarna, där man hade en brandskorpa i botten.

Ofta klövjades tjärtunnorna på oxar och hästar fram till vägarna, där de lastades om på vagnar. Tjäran var inte på samma sätt som kolen känslig för skakningar, varför den också kunde transporteras på sommaren.

Skylt 17

Svedjning och svedjerösen

Svedjningen spelade en stor roll i de småländska skogsbygderna och kompletterade skördarna från åker och äng. Svedjningar bedrevs redan under medeltiden, men först på 1700-talet fick man en verkligt hög avkastning, i vissa fall 4-6 gånger så stor som motsvarande på åkrarna. Detta berodde främst på att man införde den s k finnrågen, som grenade sig kraftigt och gav stora skördar. Svedjlandet bereddades om våren. Bränningen skedde en lugn dag, då man tvingade in elden från sidorna mot svedjans mitt.

Första året skördades rovor, längre fram i tiden ”brånepotatis”. Sedan följde 2 års rågskördar. Därefter blev svedjlandet i allmänhet ängsmark under några år. Sedan fick skogen komma tillbaka och växa till nästa svedjning, om ca 30 år. Orsaken till de goda skördarna var den s k röjningsgödningen. Den näring som träd och buskar tidigare tagit ur marken kunde nu rovorerna och rågen tillgodogöra sig.

Många tvister uppstod mellan järnbruken och bönderna om rätten att svedja. Inom brukens omland, den s k bruksmil, var nämligen allt svedjande förbjudet. I allmänhet löste man frågan genom kompromisser. Levererade bönderna sin avtalade mängd kol såg bruken mellan fingrarna med svedjandet. Svedjerösen avviker markant från de tidigare skildrade rösen, som ofta var vällagda och t o m kallmurade. Svedjerösen var små och ofta slarvigt hopplockade. Andra namn på dem är bråne-, plocke- och kasterösen.

Skylt 18

Tora göl

Tora göl är en av många småsjöar i det småländska skogslandet. Sjön kan ha bildats i en s k dödisgrop. Under den stora sjösänkingsperioden vid mitten av 1800-talet sänktes även Tora göl någon meter. Man kan se tydliga spår efter högre strandlinjer på flera ställen i terrängen. Troligen har torparna på Nyäng haft Tora göl som fiskevatten.

En promenad kring sjön en vacker vårmorgon ger intensiva natur- och skönhetsupplevelser. Fågellivet är vid denna tid synnerligen intensivt.

Skylt 19

Kolbotten och rösen

Här återfinns en av de största och mest tydliga milbottnarna inom Lessebo järnbruks omland. Dessa milor kallades stormilor och krävde en extra noggrann passning. När du fortsätter stigen framåt möter du åter en rad rösen ingående i samma odlingssystem, som vi tidigare träffat på. Många är små och svåra att se för ett ovanf öga.

Skylt 20

Källare för brånepotatis

Du har just passerat de nedrasade resterna av en jordkällare för potatis. Svedjepotatis eller brånepotatis var ofta den första skörden på svedjorna. En del av denna potatis förvarades en tid i särskilda primitiva källare höljda av jord för att sedan fraktas hem under vintern.

Skylt 24

Rösen och milbottnar

Rösen och milbottnar visar än en gång tydligt hur marken utnyttjats under olika perioder. Observera mängden sten i det öppnade röset.

Skylt 25

Ekebacken

Högst uppe på Ekebacken byggdes på 1860-talet ett hus för de anställda vid Lessebo bruk. Markerna på bägge sidor om vägen skvallrar dock om verksamheter långt tidigare. I slänten mot sjön finns långa stensträngar som nu kan vara svåra att se – rester av övergivna hägnader från jordbruket. Här finns också en mängd små rösen särskilt till höger om vägen. Det var mycket vanligt med sådana strängar under järnåldern.